

บทที่ 2

พุทธทาสและวรรณกรรมชุดธรรมโฆษณ์ของพุทธทาสภิกขุ

ประวัติพุทธทาสภิกขุ

ปฐมวัย (พ.ศ. 2449 - พ.ศ. 2457)

พุทธทาสภิกขุ มีชื่อจริงว่า เจื่อม นามสกุล พานิช เกิดเมื่อ วันอาทิตย์ที่ 27 พฤษภาคม 2449 ตรงกับวันขึ้น 7 ค่ำ เดือน 7 ปีมะเมีย ที่บ้านตลาดชุมเรียง อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี บิดาชื่อ นายเซียง มารดาชื่อ นางเคลื่อน อาชีพขายของชำ มีบุตรธิดา 3 คน คือ พุทธทาสภิกขุ นายธรรมทาส พานิช และนางกิมซ้อย เหมะกุล

การศึกษา (พ.ศ. 2457 - พ.ศ. 2465)

เมื่อเด็กชายเจื่อมอายุได้ 8 ปี บิดามารดาได้พาไปฝากเป็นเด็กวัดที่วัดชุมเรียงเป็นเวลา 3 ปี เพื่อรับการศึกษาเบื้องต้นตามแบบโบราณ

ต่อมาเด็กชายเจื่อม ได้กลับมาอยู่บ้านและเข้าเรียนชั้นประถมศึกษาที่โรงเรียนวัดโพธารามจนจบชั้นประถมศึกษา

เมื่อเรียนจบชั้นประถมศึกษาแล้ว เด็กชายเจื่อมได้เรียนต่อในชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1 ที่โรงเรียนเดิม

ต่อมาบิดาได้มาเปิดร้านค้าที่ตำบลตลาด เด็กชายเจื่อมจึงลาออกจากโรงเรียนวัดโพธารามมาอยู่กับบิดา และได้เข้าเรียนต่อชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 2 ที่โรงเรียนสารภีอุทิศแต่เรียนยังไม่ทันจบชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 3 บิดาถึงแก่กรรมด้วยโรคลมปัจจุบันนายเจื่อมจึงลาออกจากโรงเรียนมาช่วยมารดาค้าขาย

บวชเรียนสมัยแรก (พ.ศ. 2469 - พ.ศ. 2474)

เมื่ออายุได้ 20 ปี นายเงื่อมได้บวชเรียนตามประเพณี เมื่อวันที่ 29 กรกฎาคม 2469 ณ อุโบสถวัดอุบล (วัดนอก) โดยมีพระครูโสภณเจตสิกการาม (คง วิมาโล) รองเจ้าคณะเมืองสมัยนั้นเป็นพระอุปัชฌาย์ ได้ฉายา "อินทปัญโญ" (มีปัญญาอันยิ่งใหญ่) และได้มาจำพรรษา ณ วัดนวมเรียง ซึ่งเป็นวัดที่บรรพบุรุษเคยบวชและจำพรรษาสืบต่อกันมา

ในพรรษาแรก (พ.ศ. 2469) พระเงื่อมได้เรียนนักธรรมควบคู่กับการเทศน์และเนื่องจากที่มีพื้นฐานทางธรรม และเคยได้ธรรมะมาอย่างซ้ำซ้อนมาก่อนแต่จะบวชเรียนแล้ว พระเงื่อมจึงเป็นนักเทศน์ที่เทศน์ได้ชวนฟัง เนื่องจาก

...ท่านสรรหาทานและข้อคิดแปลก ๆ จากการเรียนนักธรรม และที่อื่น ๆ มา สอดแทรกลงไป แม้จะถือโบลานั่งธรรมมาสน์เทศน์ตามธรรมเนียมเก่า แต่ท่านก็ใช้ภาษาที่ฟังง่ายและไม่ซ้ำซาก นอกจากนั้นยังมีการออกหนังสือพิมพ์เดือนปิดฝาผนัง เขียนเรื่องชวนหัวให้คนอ่านขบขันภายในวัดอีกด้วย...¹

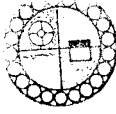
ในพรรษาแรกนี้ พระเงื่อมสามารถสอบได้นักธรรมตรี

ในพรรษาที่ 2 (พ.ศ. 2470) พระเงื่อมสอบได้นักธรรมโทและได้เดินทางไปศึกษาปริยัติธรรมต่อที่วัดปทุมคงคา กรุงเทพมหานคร แต่ท่านผิดหวังกับศิลาจารวัตรของพระเถระในกรุงเทพมหานครอย่างรุนแรง จึงตัดสินใจเดินทางกลับมาจำพรรษาที่วัดนวมเรียง

ในพรรษาที่ 3 (พ.ศ. 2471) พระเงื่อมสามารถสอบได้นักธรรมเอก และได้เป็นอาจารย์สอนนักธรรมที่วัดพระบรมธาตุไชยา จนถึงพรรษาที่ 4 (พ.ศ. 2472)

ในพรรษาที่ 5 (พ.ศ. 2473) พระเงื่อมได้ขึ้นกรุงเทพมหานครไปอยู่วัดปทุมคงคาอีกครั้งเพื่อศึกษาบาลีต่อ ได้เขียนบทความชิ้นแรก คือ "ประโยชน์แห่งทาน" เพื่อพิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพพระอุปัชฌาย์ มีเนื้อความตอบคำถามของคนสมัยใหม่ที่เริ่มสงสัยคุณค่าของการทำทานแบบที่ทำ ๆ กันอยู่ ในปลายปีเขียนบทความขนาดยาวเรื่อง "พระพุท

¹ พระประชา ปสนุนธุมโม และ สันติสุข โสภณสิริ (บรรณาธิการ). ภาพชีวิต

ศาสนาชั้นปุถุชน" อธิบายคุณค่าของพระพุทธศาสนาด้วยภาษาสมัยปัจจุบัน และเริ่มแสดงความ
คิดเห็นว่า มรรค ผล นิพพาน เป็นเรื่องที่เป็นจริงได้ในปัจจุบัน บทความนี้พิมพ์เป็นหนังสือ
แจกงานฉลอง โรงเรียนนักธรรมวัดพระบรมธาตุไชยา

ในปลายปี 2473 นี้ พระเงื่อมสอบได้เปรียญธรรม 3 ประโยค เป็น "พระมหา
เงื่อม อินทปญฺโญ"

ในการเรียนเพื่อสอบให้ได้ประโยคสูงชันั้น พระมหาเงื่อมได้เกิดความคิดว่าน่า
จะเป็นหนทางที่ผิด เพราะเป็นการเรียนที่มุ่งเอาลาภยศ มากกว่าจะดำเนินชีวิตไปสู่ความ
เป็นอริยบุคคล อันเป็นแนวทางของพระพุทธศาสนา

เมื่อแน่ใจว่าเป็นหนทางที่ผิดท่านจึงตัดสินใจเลิกล้มการเรียนเพื่อสอบ และได้เดิน
ทางกลับไชยาเพื่อแสวงหาการศึกษาที่ตรงกับอุดมคติและตรงกับพุทธประสงค์

กำเนิดพุทธทาสและสวนโมกขพลาราม

พระมหาเงื่อมเดินทางกลับมเวียงไชยา (6 เมษายน 2475) ได้เข้าอยู่ในวัด
ร้างตระพังจิก เมื่อวันวิสาขบูชาที่ 12 พฤษภาคม 2475 ซึ่งถือเป็นจุดเริ่มต้นของสวน
โมกขพลาราม ถึงเดือนสิงหาคมท่านเริ่มทยอยเขียนหนังสือ "ตามรอยพระอรหันต์" โดยใช้นาม
แฝงว่า "พุทธทาส"

ในปีเดียวกันนั้น นางเคลื่อน พานิช โยมมารดาของท่านได้ทำนุยกกรรมมอบเงิน
6,378 บาท ซึ่งเป็นทุนต้นตระกูลพานิชใช้ดอกผลบำรุงสวนโมกขพลารามและคณะธรรมทาน

ปี พ.ศ. 2476 พระมหาเงื่อมได้ออกหนังสือพิมพ์ "พุทธศาสนา" ราย 3 เดือน
โดยความร่วมมือกับคณะธรรมทาน ซึ่งมีนายธรรมทาส พานิช น้องชายของท่านเป็นผู้ดำเนินการ

จุดมุ่งหมายของการออกหนังสือพิมพ์ "พุทธศาสนา" ก็เพื่อเผยแพร่แนวคิดของสวน
โมกขพลารามและกิจการของคณะธรรมทานด้วย

หนังสือ "พุทธศาสนา" นี้ได้ช่วยเผยแพร่แนวคิดและสร้างแนวคิดใหม่ได้กว้างมาก
ปัญญาชนคนสำคัญในยุคนั้น เช่น นายกุหลาบ สายประดิษฐ์ นายวิลาศ มณีวัต พระศุลยพากย์

๓
294.59
ก ๕๘ ๔

สุวรรณต์ (เป็น ปัทมสถาน) พระยาลัดพลีธรรมประคัลภ์ (วงศ์ ลัดพลี) นายสัญญา ธรรมศักดิ์ สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (เจริญ ญาณวรเถระ) และสมเด็จพระวันรัต (เฮง เขมจารี) ล้วนรู้จักสวนโมกขพลารามจากหนังสือพิมพ์ "พุทธศาสนา" ทั้งสิ้น

สำหรับงานเขียนชิ้นสำคัญในช่วงนี้ มีดังนี้

ปี พ.ศ. 2477 เริ่มแปล "พุทธประวัติจากพระโอษฐ์" แปล "บาลีมหาสติปัฏฐานสูตร" และเขียนบทความขนาดยาวเรื่อง "การปฏิบัติธรรม"

ปี พ.ศ. 2478 เริ่มแปล "อริยสังจากพระโอษฐ์" และเขียนบทความเรื่อง "พระพุทธานุภาพในถิ่นไทยทางใต้"

ปี พ.ศ. 2479 แปลและแต่งกถา "สุกรักษ์" อันเป็นคำวิจารณ์พระสงฆ์อย่างรุนแรง เขียน "คุณค่าของปริยัติ" ซึ่งให้เห็นความสำคัญของการเชื่อมประสานระหว่างทฤษฎีและการปฏิบัติในพระพุทธศาสนา เขียน "สังคายนาแถมหัวตะ" เรียกร้องให้แปลพระไตรปิฎก เป็นภาษาไทย และวิจารณ์การทำสังคายนาที่ผ่านมา

ปี พ.ศ. 2480 แปล "สังการวตารสูตร" จากพระสูตรฝ่ายมหายาน เขียน "บรรณวิจารณ์อภิธานปทีปนิภา" และ "ต้นบัญญัติสิกขาบท" วิจารณ์การสิ้นพระชนม์ของสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงชินวราวุฒินิวัตน์

ปี พ.ศ. 2481 เขียนบทความขนาดยาวชื่อ "อนัตตาของพระพุทธเจ้า" เรียบเรียง "พุทธประวัติสำหรับคนหนุ่มสาว" และ "เกียรติคุณของพระพุทธเจ้า"

ปี พ.ศ. 2482 เขียนบทความขนาดยาว 55 หน้า ชื่อ "ตอบปัญหาบาทหลวง"

ปี พ.ศ. 2483 เขียนบทความต่อต้านสงครามเรื่อง "ไฟไหม้โลกยุคกึ่งพุทธกาล"

ปี พ.ศ. 2484 เริ่มแปล "ขุมทรัพย์จากพระโอษฐ์"

ปี พ.ศ. 2485 แสดงปาฐกถาธรรมที่พุทธสมาคมแห่งประเทศไทยเรื่อง "ความสงบในฐานะเป็นผลแห่งการเข้าถึงพุทธธรรม"

สวนโมกขพลารามแห่งใหม่ (พ.ศ. 2436)

จากความแพร่หลายของหนังสือ "พุทธศาสนา" ทำให้ชื่อพุทธศาสนิกชน และกิจการ

ของสวนโมกขพลารามเป็นที่รู้จักกันมากขึ้น มีพระภิกษุสามเณรและผู้ศรัทธาธรรมฝ่ายฆราวาส เริ่มเดินทางมาสวนโมกขพลารามมากขึ้น สวนโมกขพลารามเก่าที่ผมเริ่มเริ่มดับแค้นลง พุทธทาสภิกขุ ได้พบสถานที่แห่งหนึ่งที่บริเวณธารน้ำไหลและเขาพุทธทอง มีบริเวณกว้างขวาง ร่มรื่นเหมาะสมที่จะจัดเป็นสวนโมกขพลาราม ตามอุดมคติคือ ให้มีอารามที่ใกล้เคียงกับสมัย พุทธกาลมากที่สุด ท่านจึงตกลงซื้อบริเวณนั้น ในนามของคณะธรรมทาน เมื่อรวมกันที่ที่ชาวบ้าน บริจาคเพิ่มเติมให้ ก็ได้เนื้อที่ทั้งสิ้นประมาณ 310 ไร่ ท่านมาสร้างสวนโมกขพลารามที่นี้ และจำพรรษาแรกเมื่อ พ.ศ. 2487 และจำพรรษาที่นี้มาตลอดจนถึงปัจจุบัน (พ.ศ. 2535)

กิจการของสวนโมกขพลารามได้เจริญก้าวหน้ามาเป็นลำดับ เป็น "ประทีปธรรม แห่งสยาม" มาจนถึงปัจจุบัน

ตำแหน่งและผลงานชิ้นสำคัญ ๆ ในช่วงนี้ (พ.ศ. 2486 - พ.ศ. 2532) มีดังนี้
พ.ศ. 2486 เทศน์งานพระราชทานเพลิงศพ ของ สมเด็จพระวันรัต (เฮง เขมจารี) เรื่อง "ลักษณะนำอัศจรรย์บางประการของนิพพาน" เขียนความเรียงเชิงอัตชีวประวัติชื่อ "ลิปปีในสวนโมกข์"

พ.ศ. 2487 ได้รับแต่งตั้งให้เป็น หัวหน้าฝ่ายองค์การเผยแผ่ ประจำจังหวัด สุราษฎร์ธานี

พ.ศ. 2488 ได้รับแต่งตั้งให้เป็น พระครูอินทปัญญาจารย์ ปาฐกถาธรรมที่พุทธสมาคมแห่งประเทศไทย เรื่อง "พุทธธรรมกับสันติภาพ" ปาฐกถาธรรมที่สมาคมพุทธบริษัท ไทยจีนประจำ เรื่อง "ข้อควรทราบเกี่ยวกับหลักพุทธศาสนาระหว่างนิกายต่าง ๆ"

พ.ศ. 2490 ปาฐกถาธรรมที่พุทธสมาคมแห่งประเทศไทย เรื่อง "พุทธธรรมกับ เจตนาธรรมแห่งประเทศไทย" ปาฐกถาธรรมที่หอประชุมใหญ่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เรื่อง "พระพุทธรูปจะช่วยให้เราในปัจจุบันนี้ได้อย่างไร" เริ่มแปล "สูตรของเหวยหล่าง" ลง ในพุทธศาสนา

ได้รับแต่งตั้งให้เป็น "พระอุปัชฌาย์"

พ.ศ. 2491 ปาฐกถาธรรมที่พุทธสมาคมแห่งประเทศไทย เรื่อง "ภูเขาส่งวิถี พุทธธรรม"

พ.ศ. 2492 ได้รับแต่งตั้งให้เป็นหัวหน้าองค์การเผยแพร่ประจำภาค 5 (ภาคใต้ 14 จังหวัด) ได้รับแต่งตั้งให้เป็นเจ้าอาวาสวัดพระบรมธาตุไชยา

พ.ศ. 2493 เขียน "โบราณคดีรอบอ่าวบ้านดอน" เขียนบทความจิตวิทยาแบบพุทธ เรื่อง "ปมเชื่อง"

ได้รับแต่งตั้งให้เป็น ผู้อำนวยการพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ สาขาประจำจังหวัด สุราษฎร์ธานี

ได้รับพระราชทานสมณศักดิ์เป็น "พระอริยันทมุนี"

พ.ศ. 2494 อบรมข้าราชการในสำนักงานปลัดกระทรวงยุติธรรม และศาลที่ กรุงเทพมหานคร เรื่อง "ทุกขขัณฑ์ทนถา"

พ.ศ. 2495 เขียน "บันทึกเปิดผนึกครบรอบ 20 ปี" ลงใน "พุทธศาสนา" เริ่มมีการบรรยายประจำคืนในช่วงพรรษา เพื่ออบรมพระภิกษุสามเณรในสวนโมกขพลาราม

พ.ศ. 2496 ปาฐกถาธรรมที่โรงพยาบาลสงฆ์ เนื่องในโอกาสเปิดตึกสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ เรื่อง "ศาสนาคือโรงพยาบาลของโลก"

พ.ศ. 2497 พิมพ์หนังสือ "ทำวัตรสวดมนต์แปล" เข้าร่วมประชุม และกล่าวปราศรัยในนามตัวแทนคณะสงฆ์ไทย ในงานนิมิตต์สังคายนาที่ประเทศพม่า เรื่อง "ลักษณะนำอัศจรรย์บางประการของพุทธศาสนาแบบเถรวาท" เขียน "โลกอาจรอดได้แม้เพราะกตัญญู"

พ.ศ. 2498 ปาฐกถาธรรมในที่ประชุมครูทั่วประเทศ ณ หอประชุมสวนสุนันทา วิทยาลัย เรื่อง "อุดมคติของครูตามทัศนะฝ่ายพระพุทธศาสนา"

พ.ศ. 2499 อบรมข้าราชการตุลาการครั้งแรก เรื่อง "ใจความสำคัญของพระพุทธศาสนา" ณ ห้องบรรยายเนติบัณฑิตยสภา ต่อมาพิมพ์เป็นเล่มชื่อ "หลักพระพุทธศาสนา" การบรรยายชุดนี้ทำต่อเนื่องมาอีกรวม 14 ครั้ง

พ.ศ. 2500 แสดงธรรมที่โรงพยาบาลสงฆ์ เรื่อง "ธรรมะคือไอศถสำหรับโลก" เทศน์ที่วัดพระบรมธาตุไชยา เนื่องในโอกาส 25 พุทธศตวรรษ เรื่อง "หนทางดับความเลวร้ายในยุคปัจจุบัน" ในพรรษาบรรยาย "การศึกษาธรรมะอย่างถูกวิธี" หรือ "ธรรมวิภาคนวภูมิ"

ได้รับพระราชทานสมณศักดิ์เป็น "พระราชชัชวาล"

พ.ศ. 2501 ตั้งสำนักปฏิบัติธรรม "สวนอุดม" และ "สวนอุดมมูลนิธิ" ที่กรุงเทพมหานคร เป็นอีกองค์กรหนึ่งในเครือข่ายของสวนโมกขพลาราม

ทางราชการประกาศให้วันอาสาฬหบูชาเป็นวันสำคัญทางศาสนา ซึ่งสวนโมกขพลาราม เริ่มทำมาก่อน

พ.ศ. 2502 บรรยาย "อานาปานสติ" ในระหว่างพรรษาในสวนโมกขพลาราม พิมพ์ "อริยสังจากพระโอรุ" "

พ.ศ. 2503 แสดงธรรมที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เรื่อง "ส่วนสำคัญของพระพุทศาสนาที่ทุกคนควรรู้จัก" ตามคำอาราธนาของสมเด็จพระราชชนนีองค์อุปถัมภ์ของชมรมกลุ่มศึกษาพุทธศาสตร์และประเพณี จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย มีผู้ฟังประมาณ 3000 คน

พ.ศ. 2504 บรรยายเรื่อง "ตัวกู-ของกู" อบรมพระภิกษุสามเณรในสวนโมกขพลาราม ร่วมสัมมนาเรื่อง "การศึกษาพุทธศาสนาในมหาวิทยาลัย"

พ.ศ. 2505 เริ่มสร้างโรงมหรสพทางวิญญาณ

พ.ศ. 2506 อภิปรายธรรมสักัจฉา กับ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ที่หอประชุมคุรุสภา เรื่อง "การทำงานคือการปฏิบัติธรรม"

พ.ศ. 2507 อภิปรายธรรมสักัจฉา กับ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ที่หอประชุมคุรุสภา เรื่อง "การทำงานด้วยจิตว่าง"

พ.ศ. 2508 ปาฐกถาธรรม เรื่อง "สิ่งที่เรายังเข้าใจผิดกันอยู่" ที่พุทธสมาคมแห่งประเทศไทย ปาฐกถาธรรม เรื่อง "การส่งเสริมจริยธรรมแก่เด็กวัยรุ่น" ในที่ประชุมสามัญประจำปี ที่คุรุสภา

พ.ศ. 2509 เริ่มมีงานล้ออายุ ปาฐกถาธรรม เรื่อง "สิ่งที่เรายังสนใจกันน้อยเกินไป" ในที่ประชุมองค์การพุทธศาสนิกสัมพันธ์แห่งโลก ณ พุทธสถานเชียงใหม่ ปาฐกถาธรรม เรื่อง "ผีหัวเราะเยาะมนุษย์" แก่ผู้ร่วมประชุมยุวพุทธิกสมาคมทั่วประเทศ ครั้งที่ 10 ที่ยอดเขาพุทธทอง สวนโมกขพลาราม ไชยา

พ.ศ. 2510 เป็นประธานในการอบรมพระธรรมทูตรุ่นแรกที่จะไปเผยแผ่พระพุทธ

ศาสนาในต่างประเทศ ปาฐกถาธรรม "คริสต์ธรรม นุทธธรรม" ณ วิทยาลัยพระคริสต์ธรรม
เชียงใหม่ ในพระราชบรรยาย "ธรรมปาฏิโมกข์" แก่พระภิกษุสามเณรในสวนโมกขพลาราม
(กระทำต่อเนื่องทุกพรรษา จนถึง พ.ศ. 2514)

พ.ศ. 2511 เป็นประธานในการประชุมสมาคมพุทธศาสนาทั่วประเทศ ครั้งที่ 16
ณ ค่ายลูกเสือธรรมบุตร ไชยา

เริ่มโครงการพิมพ์หนังสือ ชุด "ธรรมโฆษณ์"

พ.ศ. 2512 บรรยายชุด "บรมธรรม" อบรมพระนิสิตภาคฤดูร้อนที่ประจำอยู่ใน
สวนโมกขพลาราม ในพระราชบรรยาย ชุด "สุญญาปริทรรศน์"

พ.ศ. 2513 บรรยายชุด "ขราวาสธรรม" แก่พระนิสิตภาคฤดูร้อน

พ.ศ. 2514 เริ่มบรรยายธรรมประจำวันเสาร์ ชุด "สันตศีลัตถธรรม"
"โอสาเรตถธรรม" และ "อานาปานสติภาวนา" และทำต่อเนื่องจนถึงปัจจุบัน เขียน
"บันทึกคำชี้แจง เกี่ยวกับการศึกษาเรื่องปฏิจจสมุปบาท"

ได้รับพระราชทานสมณศักดิ์เป็น "พระเทพวิสุทธเมธี"

พ.ศ. 2515 บรรยายชุด "แก่นพุทธศาสน์" ที่โรงพยาบาลศิริราช บรรยายชุด
"สอนพุทธศาสนาผ่านคัมภีร์ไบเบิล" ในสวนโมกขพลาราม บรรยายธรรมวันเสาร์ ชุด
"อิทัปปัจจยตา" "พุทธจริยา" และ "ปฏิปทาปริทรรศน์"

พ.ศ. 2516 บรรยายเรื่อง "มหาวิทยาลัยกับความรู้เรื่องจิต" แก่อาจารย์คณะ
แพทยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล ที่สวนโมกขพลาราม เขียนบทความขนาดยาว "สมเด็จพระ
ในความรู้สึกของข้าพเจ้า" เพื่อพิมพ์ในหนังสือครบรอบ 100 ปี สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์
(เจริญ ญาณวรเถร) บรรยายเรื่อง "ประชาธิปไตยแบบสังคมนิยม" ในสวนโมกขพลาราม
บรรยายธรรมวันเสาร์ ชุด "ปรมัตถสภาวะธรรม" "โกวัลยธรรม" และ "เมื่อธรรมะครอง
โลก"

พ.ศ. 2517 บรรยายเรื่อง "มหิตลธรรม" แก่พระนักศึกษภาคฤดูร้อน บรรยาย
"สังคมนิยมตามหลักพระศาสนา" บรรยายประจำวันเสาร์ ชุด "กข ก กา ในพุทธศาสนา"
และ "อริยศีลธรรม"

พ.ศ. 2518 บรรยาย ชุด "โมกขธรรมประยุกต์" แก่พระนักศึกษามาคศุฎว่อน
บรรยายเรื่อง "พระพุทธเจ้ามีอุดมคติเป็นสังคมนิยม" บรรยายเรื่อง "สังคมนิยมชนิดที่ช่วย
โลกได้" บรรยายธรรมประจำวันเสาร์ ชุด "ศีลธรรมกับมนุษย์โลก" และ "ธรรมลัจ-
สงเคราะห์"

พ.ศ. 2519 บรรยายธรรม ประจำวันเสาร์ ชุด "การกลับมาแห่งศีลธรรม"
"โพธิปักขิยธรรมประยุกต์" และ "ธรรมะกับการเมือง"

พ.ศ. 2520 บรรยายธรรม ประจำวันเสาร์ ชุด "เขาวงกตกับศีลธรรม" "พระ
พุทธคุณบรรยาย" และ "ธรรมะสำหรับคนเกลียดวัด"

พ.ศ. 2521 เริ่มแสดงธรรมทางวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทยทุกวันอาทิตย์
ที่ 3 ของเดือน จนถึงปัจจุบัน บรรยายธรรมประจำวันเสาร์ ชุด "ธรรมลัจจบิกินกะ"
"อะไรคืออะไร" และ "ใครคือใคร"

พ.ศ. 2522 บรรยายธรรม ประจำวันเสาร์ ชุด "ใจความแห่งคริสต์ธรรมเท่า
ที่พุทธบริษัทควรทราบ" "สิ่งสำคัญที่พากันมองข้าม" และ "ธรรมะในฐานะวิทยาศาสตร์"

ได้รับปริญญาพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ จากมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

พ.ศ. 2523 บรรยายธรรมประจำวันเสาร์ ชุด "มนุษยธรรมปริทรรศน์" "ปรมัตถ
ศิลป์แห่งการครองชีวิต" และ "ธรรมะคือเรื่องของธรรมชาติ"

พ.ศ. 2524 บรรยายธรรมประจำวันเสาร์ ชุด "ปัญหาแห่งมนุษยภาพ" "สันติภ
วณธรรม" และ "สัมมัตตานุภาพ"

พ.ศ. 2525 ส่วนโมกขพลาราม อายุครบ 50 ปี จัดพิมพ์ "แถลงการณ์ส่วนโมกซ์
50 ปี" และ "กฎบัตรของพุทธบริษัท" บรรยายธรรมประจำวันเสาร์ ชุด "ชีวิตโหวต"
"ปณิธานธรรมบรรยาย" และ "หลักพุทธศาสนาที่ยังเข้าใจผิดกันอยู่"

พ.ศ. 2526 บรรยายธรรมประจำวันเสาร์ ชุด "ธรรมะเล่มน้อย" และ "ฟ้าสว่าง
ในระหว่าง 50 ปี ที่มีส่วนโมกซ์"

พ.ศ. 2527 จัดพิมพ์ "อริยสังจากพระโอบุช" ฉบับสมบูรณ์ บรรยายธรรมประจำ
วันเสาร์ ชุด "สมถวิปัสสนาแห่งยุคปรมาณู" "พุทธธรรมประยุกต์" และ "ธรรมะซีวี"

พ.ศ. 2528 บรรยายธรรมประจำวันเสาร์ ชุด "คู่มือพุทธศาสนา" "ธรรมะคำเดียว" และ "ธรรมะโดยพื้นฐาน"

ได้รับปริญญาอักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ สาขาปรัชญาและศาสนา จากมหาวิทยาลัยศิลปากร และได้รับปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ สาขาวิชาศึกษาศาสตร์ จากมหาวิทยาลัยรามคำแหง

พ.ศ. 2529 ได้รับปริญญาศิลปศาสตรดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ สาขาปรัชญา จากมหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์

พ.ศ. 2530 ได้รับพระราชทานสมณศักดิ์เป็น "พระธรรมโกศาจารย์"

ได้รับปริญญาอักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ จากจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

พ.ศ. 2531 บรรยายธรรมประจำวันเสาร์ ชุด "อติมมยตาประยุกต์"

พ.ศ. 2532 ได้รับปริญญาศิลปศาสตรดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ สาขานักศึกษาศาสตร์ จาก มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

งานหลักในชีวิต

ชีวิตของพุทธทาสภิกขุ เป็นชีวิตแห่งการทำงาน โดยเฉพาะการเขียนหนังสือถ่ายทอดพุทธธรรมนั้น ถือเป็นงานหลักในชีวิตของท่าน "ท่านเกิดมาเพื่อทำหน้าที่สื่ออธิบายหลักธรรมที่ลึกซึ้งในพุทธศาสนา ด้วยภาษารวมสมัยไว้ให้คนรุ่นหลังได้ศึกษา ทั้งในแง่ของการนำมาใช้กับชีวิตจริงของปัจเจกบุคคล และแนวทางในการแก้ปัญหาของสังคม"¹

การทำหนังสือท่านใช้ทั้งวิธีเขียนและวิธีพูด งานเขียนเล่มสำคัญ ๆ ได้แก่ "ขุมทรัพย์จากพระโฆษฏ์" "พุทธประวัติจากพระโฆษฏ์" "ปฏิจลสมุปปาทจากพระโฆษฏ์" "อริยสังจากพระโฆษฏ์"

¹พระประชา ปสนนธมโม และ สันติสุข โสภณศิริ (บรรณาธิการ). ภาพชีวิต 80 ปี พุทธทาสภิกขุ : มิติใหม่ของพระพุทธศาสนา. 2529. หน้า 199.

งานพุทธชุตสำคัญ ๆ เช่น "ชุตพุทธธรรม" "ชุตอบรมข้าราชการตุลาการ" "ชุตคำสอนผู้บวช" เป็นต้น

แต่งานพุทธชุตที่สำคัญที่สุดในชีวิตของท่าน เริ่มต้นอย่างจริงจัง เมื่อ พ.ศ. 2514 เมื่อท่านเริ่มบรรยายธรรมประจำวันเสาร์ ภายในสวนโมกขพลาราม เป็นประจำปี ปีละ 3 ภาค คือ ภาคมาฆบูชา ภาควิสาขบูชา ภาคอาสาฬหบูชา ภาคละ 3 เดือน ยกเว้นฤดูฝน และยังทำต่อเนื่องมาจนถึงทุกวันนี้ (พ.ศ. 2531)

แต่ละภาคจะพูดประมาณ 10-13 ครั้ง ๆ ละ ประมาณ 2 ชั่วโมง เมื่อจบแต่ละภาคจะสามารถนำมาพิมพ์เป็นหนังสือขนาดมาตรฐานได้ 1 เล่ม ที่สำคัญ ๆ เช่น "สันติ-เสถียรธรรม" "โอสารถีพุทธธรรม" "ปรมัตถสภาวะธรรม" "อิทัปปัจจยตา" เป็นต้น

ธรรมบรรยายวันเสาร์ จนถึง พ.ศ. 2531 มีจำนวนไม่น้อยกว่า 45 เล่ม และเกือบทุกเล่มได้จัดพิมพ์เป็นหนังสือ ชุต "ธรรมโฆษณ์" ของพุทธทาสภิกขุ

นอกจากจะบรรยายประจำวันเสาร์แล้ว ยังมีธรรมบรรยายในโอกาสต่าง ๆ อีก เช่น บรรยายในวันวิสาขบูชา มาฆบูชา อาสาฬหบูชา วันสารท ฯลฯ ตลอดจนการบรรยายอบรม คณะบุคคลต่าง ๆ เช่น ครู แพทย์ ผู้กำกับลูกเสือ อนามัย พยาบาล เป็นต้น

งานเขียนและงานพูดที่กล่าวนี้ ส่วนมากได้พิมพ์ในหนังสือ ชุต "ธรรมโฆษณ์" อีกเช่นกัน

นอกจากจะพูดและเขียนหนังสือแล้ว "งานหลักที่ท่านไม่เคยวางมือเลยตลอดชีวิตที่ผ่านมาจนตราบเท่าทุกวันนี้ คือ การค้นพระไตรปิฎกบาลี และเลือกสรรเรื่องที่น่าสนใจแปลออกเป็นภาษาร่วมสมัย"¹ ฝากไว้เป็นตัวแทน "พุทธทาส" สืบไป

¹ พระประชา ปสนุนธุมโฆ และ สันติสุข โสภณสิริ (บรรณาธิการ). ภาพชีวิต

เกียรติคุณของพุทธทาสภิกขุ

เนื่องจากพุทธทาสภิกขุเป็นผู้มีความรู้ความสามารถ มีผลงานที่เป็นคุณูปการต่อการศึกษาพระพุทธศาสนาอย่างกว้างขวางมากมาย ทั้งเป็นผู้ที่มีปฏิปทาที่บริสุทธิ์ตั้งงาม พุทธทาสภิกขุจึงได้รับการยอมรับยกย่องอย่างยิ่ง จากผู้รู้ นักวิชาการ หน่วยงานต่าง ๆ ในฐานะครูนักปราชญ์ทางพระพุทธศาสนา และในฐานะพระสงฆ์สาวก

สแวนเนอร์ (Swearer) กล่าวยกย่อง พุทธทาสภิกขุ ว่า

...มีเสียงแซ่ซ้องกันอย่างกว้างขวางในประเทศไทยว่า พุทธทาสภิกขุ มีความฉลาดหลักแหลมที่สุดในบรรดาภิกษุสงฆ์แห่งพุทธศาสนา... เป็นอัจฉริยะทางศาสนา เป็นนักปฏิรูปศาสนา... มีความสามารถในการเชื่อมสิ่งเก่ากับสิ่งใหม่ให้เข้ากันได้ ... เป็นภิกษุที่สำคัญที่สุด มิใช่แต่ภายในประเทศเท่านั้น แต่ในพุทธศาสนาทั้งเอเชียที่เดียว ท่านเป็นผู้ส่องแสงแห่งพุทธธรรมให้แก่คนทั้งโลก...¹

ธรรมทาส นานิช ยกย่อง พุทธทาสภิกขุ ว่า

"ท่านสามารถทำสิ่งยากให้ง่าย และเป็นประโยชน์ เช่น ท่านอธิบายเรื่องปฏิจจนสมุปบาท เสียใหม่ว่าการเกิดภพเกิดชาติ เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นแฉกเดียวในใจ มิใช่เป็นสิ่งที่เกิดคร่อมภพคร่อมชาติ เหมือนที่เคยเข้าใจกัน"²

ชิต ภิวาณแทน กล่าวว่

"พุทธทาสเป็นนามของนักให้ธรรมทาน ที่มีอรรถรส ปลูกผู้หลับให้ตื่นขึ้นมาช่วยกัน ส่งเสริม การปฏิบัติธรรมให้ถูกต้องตรงตามที่พระพุทธเจ้าประกาศไว้"³

¹ นิกิจ พลายชุม. วิเคราะห์วรรณกรรมของพุทธทาสภิกขุ. 2523. หน้า 7.

² แหล่งเดิม. หน้า 37.

³ แหล่งเดิม. หน้า 272.

พระมหาพรังค์ จิตตโสภโณ กล่าวว่า

...ท่านพุทธทาสภิกขุ เป็นนักคิดอัจฉริยะของไทย มีผลงานด้านตำรามากมายให้ชาวไทยได้ศึกษา ใช้แต่จะผลิตผลงานด้านตำราอย่างเดียว ท่านยังได้สร้างรูปแบบการปฏิบัติที่เอื้ออำนวยต่อการเข้าถึงธรรม ที่สวนโมกขพลาราม อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี และได้มีศิษย์จากสำนักสวนโมกข์ ได้ออกไปตั้งสำนักปฏิบัติธรรมในจังหวัดต่าง ๆ อย่างเอาจริงเอาจัง สวนพุทธธรรม วัดอุโมงค์ เชียงใหม่ กิติ วัดชลประทานราชรังสฤษฎ์ นนทบุรี กิติ วัดป่าธรรมตา กิติ สำนักอิทัปปัจจยตา กิติ ฯลฯ ล้วนออกจากสำนักสวนโมกข์ทั้งสิ้น นับว่าเป็นประโยชน์ต่อวงการพุทธศาสนาอย่างมาก...¹

ชลธิรา กลัดอยู่ กล่าวยกย่องพุทธทาสภิกขุได้ว่า

"ในปัจจุบันดูเหมือนจะมีเสียงกล่าวขานกันหนักแน่นยิ่งขึ้นทุกทีว่า ท่านพุทธทาสเป็นเสาเอกที่ค้ำจุนพุทธศาสนาในเมืองไทยให้ดำรงอยู่ได้อย่างบริสุทธิ์ ในบรรดาภิกษุทั้งหลายของไทยดูเหมือนว่า ท่านจะมีผลงานพิมพ์เผยแพร่มากที่สุดท่านหนึ่ง"²

ชาย โนธิสิตตา กล่าวยกย่อง พุทธทาสภิกขุ ว่า

...พุทธทาสภิกขุ เป็นอัจฉริยะทางศาสนา... มีความเข้าใจในสภาวะของมนุษย์ และธรรมชาติของสังขารธรรมสูงส่งอย่างลึกซึ้ง... สามารถตีความถ้อยคำหรือหัวข้อธรรมเป็นอันมากเสียใหม่ โดยที่ยังคงไว้ซึ่งความหมายอันเป็นจุดประสงค์ดั้งเดิมของถ้อยคำหรือหัวข้อธรรมนั้น ๆ และในขณะเดียวกันก็ได้ใส่ความหมายแนวประยุกต์

¹ คณะกรรมการศาสนาเพื่อการพัฒนา. ท่านพุทธทาสในทัศนะของนักวิชาการ. หน้า คำนำ.

² นิกิจ ปลายชุม. วิเคราะห์วรรณกรรมของพุทธทาสภิกขุ. 2523. หน้า 8.

เพื่อให้ผู้ฟังมองเห็นทางที่จะนำไปปฏิบัติด้วย... ท่านเป็น traditionist (นักประเพณีนิยมแนวใหม่) เข้าใจนำเอาเก่ากับใหม่ มาประยุกต์ให้เข้ากันอย่างกลมกลืน... ท่านใช้วิธีการที่เหมาะสมทั้งในการทำความเข้าใจศาสนาทั่วไป และในการประกาศหลักคำสอนแห่งศาสนาของตน...¹

ประเวศ วะสี กล่าวยกย่อง พุทธศาสนิกชน ว่า

...พุทธศาสนพระมหาเถระ เป็นเพชรน้ำเอกในหมู่พุทธสาวก นับตั้งแต่พุทธปรินิพพานเป็นต้นมา² ...การปฏิบัติขั้นของมหาบุรุษอย่างพุทธศาสน์นั้น นับเป็นปรากฏการณ์ที่หาได้ยากในประวัติศาสตร์ของพุทธศาสนา³ ...ท่านพุทธศาสนมหาเถระเป็นพุทธสาวกที่สำคัญที่สุดรูปหนึ่งในประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา เพราะ ได้ศึกษาค้นคว้าพุทธธรรมและนำมาเผยแพร่อย่างยากที่จะหาผู้ใดเสมอเหมือน...⁴

ส. ศิวรักษ์ (สุลักษณ์ ศิวรักษ์) กล่าวยกย่อง พุทธศาสนิกชน ไว้ว่า

...เรากล่าวได้อย่างเต็มปากว่า พระคุณเจ้ารูปนี้ (พุทธศาสนิกชน) มีทัศนคติที่กว้างไกลและลึกซึ้ง ทั้งยังมีความรู้ทาง โลกธรรมไม่น้อยไปกว่าทูลกระหม่อมวชิรญาณมิกขุ... งานนิพนธ์ของท่านก็ล้วนลุ่มลึก เป็นหลักฐานชนิดที่พระคณาจารย์เอกรูปใด ๆ ไม่เคยผลิตผลงานได้เท่า จะหาใครที่มีความคิดในด้านการปกครอง การศึกษา การเผยแพร่เท่าท่านผู้นี้เป็นการยากที่จะหา...⁵

¹ นิกิจ ปลายชุม. วิเคราะห์วรรณกรรมของพุทธศาสนิกชน. 2523. หน้า 8.

² ไดนัล เค สแวงเรอร์ (บรรณาธิการ). ธัมมิกสังคมนิยม. 2529. หน้า คำนำ.

³ แหล่งเดิม. หน้า 12.

⁴ ส. ศิวรักษ์ (นามแฝง). การสร้างสรรคส์สติปัญญาอย่างไทย. 2529.

หน้า คำนำ.

⁵ แหล่งเดิม. หน้า 63.

ท่านพุทธทาสนั้น ท่านเป็นทาสของพระพุทธเจ้าโดยแท้ ...ท่านเป็นพระภิกษุ
 ลงมือไทยที่มีชื่อเสียงเกียรติคุณที่สุดในโลก ใครก็ตามไม่จำเป็นที่จะต้องนับถือศาสนา
 พุทธ จะนับถือศาสนาใด ๆ ก็ตาม ถ้าสนใจพุทธปรัชญาแล้วจะต้อง ได้ยินชื่อพุทธทาส
 ภิกษุ ...ท่านพุทธทาสเป็นประทีปธรรมที่สำคัญยิ่ง... ในโลกปัจจุบันนี้ในประเทศ
 ไทย หรือประเทศไหน ไม่มีใครอธิบายธรรมะได้มาก ทั้งปริมาณและคุณภาพเท่า
 ท่านพุทธทาส...¹

นิกิจ ปลายชุม กล่าวยกย่อง พุทธทาสภิกษุ ว่า

...พุทธทาสภิกษุ เป็นผู้สืบศาสนาที่ควรแก่การชมเชยเป็นอย่างยิ่ง ในแง่ที่ได้หาหน
 ทางเผยแผ่ธรรมะให้สู่ประชาชน โดยไม่เห็นแก่เหน็ดเหนื่อย และคงไม่เป็นการ
 กล่าวเกินความจริงเกินไปนัก ว่าบทร้อยกรองของท่านพุทธทาสภิกษุนั้น เป็นอาวุธ
 หรือเป็นเครื่องมือที่ดีอย่างหนึ่ง ที่ช่วยให้การเผยแผ่ธรรมะของพระพุทธเจ้า
 สำเร็จประสงค์ ไม่มีใครเลยที่ไม่รู้จักสวนโมกขพลาราม หากว่าผู้นั้นเกิดอยู่ใน
 ดินแดนไทย บทร้อยกรองของท่านแม้จะไม่ไพเราะเยี่ยงกวีที่มีชื่อเสียง แต่ก็มิได้
 ต้อยกว่าบทกวีของผู้ใดเลย โดยเฉพาะการนำธรรมะมาแปลเป็นภาษารวมคำ ก็
 ยากอยู่แล้ว ยิ่งเมื่อต้องนำมาร้อยกรองด้วยภาษาศิลป์ก็ยิ่งยากเป็นหลายเท่า แต่
 ท่านก็สามารถทำได้ยอดเยี่ยม บทกวีของท่านให้ทั้งอารมณ์และความคิด จึงนับว่า
 เป็นบทกวีเพื่อประชาชนผู้สนใจธรรมะอย่างแท้จริง... ดวงประทีปแห่งธรรมกำลัง
 ส่องแสงเจิดจ้าขึ้นอีกครั้งหนึ่งในศตวรรษนี้ ดวงประทีปนั้น คือ พุทธทาสภิกษุ แห่ง
 สวนโมกขพลาราม อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี แสดงให้เห็นว่าประเทศไทย
 เรา เป็นดินแดนแห่งพุทธศาสนาอันแท้จริง ที่ไชยานั้นมีพระบรมธาตุอันเป็นสัญลักษณ์
 แห่งความรุ่งเรืองของพระพุทธศาสนามาแต่อดีต แม้บางครั้งจะหุบหุบไปบ้าง แต่

¹ ส. ศิวรักษ์ (นามแฝง). ภาษาไทยกับคนรุ่นใหม่. 2530. หน้า 27-29.

บัดนี้แสงประทีปกำลังเจิดจ้าอยู่ที่นั่น และแผ่กระจายไป ทั่วไทยและทั่วโลก
ด้วย...¹

เสวี พงศ์พิศ กล่าวยกย่อง พุทธศาสนิกชน ว่า

...งานพุทธศาสนิกชน คือ ปราชญ์แห่งยุคร่วมสมัย ผู้นำกระบวนการวิภาษในสังคม
ไทย และสังคมพุทธเถรวาทในโลกปัจจุบัน ท่านไม่ใช่ผู้ให้กำเนิดก่อตั้งนิกายหนึ่ง
สถาบันหนึ่ง คณะหนึ่ง แต่เป็นผู้ให้กำเนิดแนวคิดใหม่ แรงบันดาลใจใหม่และพลัง
ใหม่ ท่านมิใช่สมบัติของคนกลุ่มหนึ่งผู้อ้างตนว่าเป็นศิษย์ หากแต่เป็นสมบัติของมนุษย์
ชาติ และทุกคนที่ยอมรับและต้องการสืบทอดเจตนารมณ์อันเดียวกัน ท่านมิใช่ตัวแทน
ของชนชั้นเพื่อต่อสู้ทางชนชั้น แต่เป็นตัวแทนของมนุษย์ผู้แสวงหาความหลุดพ้น ไม่
เพียงแต่จิตใจแต่ในทุกด้านของชีวิต ผู้แหวกว่ายอยู่ในห้วงมรรณพแห่งการ เกิด
แก่ เจ็บ ตาย ท่านพุทธทาสมิใช่ปราชญ์ธรรมดา ท่านคือ ประกาศก (Prophet)
ผู้สื่อ "สาร" ด้วย "ภาษา" ของคนร่วมสมัย มิใช่ด้วยคำพูดและคำสอน แต่เพียง
อย่างเดียว หากด้วยแบบอย่างชีวิต "สาร" (Message) ของประกาศก และตัว
ประกาศกเอง ย่อมเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน เพราะสารดังกล่าวเกิดจากความรู้แจ้ง
เห็นจริงในเอกภาพของปริยัติ ปฏิบัติ ปฏิเวธ²

กระทรวงศึกษาธิการ กล่าวยกย่อง พุทธศาสนิกชน ว่า

...พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ) เป็นพระภิกษุที่ก่อปรด้วยศิลาจารวัตร
และปฏิบัติเป็นที่น่าเลื่อมใส ศรัทธา เป็นที่เคารพยกย่องของบรรดาศิษยานุศิษย์

¹ นิกิจ พลายนุช. วิเคราะห์วรรณกรรมของพุทธทาสภิกขุ. 2523.

หน้า 146-270.

² เสวี พงศ์พิศ. คืนสู่รากเหง้า. 2529. หน้า 2-3.

และพุทธศาสนิกชนทั่วไป... ได้เขียนหนังสือธรรมเป็นอันมาก ...หนังสือเหล่านี้ มีส่วนสำคัญยิ่งในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา เพราะมีคำอธิบายที่ชัดเจนถูกต้อง ตามความเป็นจริง และเป็นประโยชน์แก่วงการพุทธศาสนาเป็นอย่างมาก ทำให้ผู้ศึกษาได้เข้าถึงตัวพระพุทธรูปที่ถูกต้อง สามารถนำไปปรับใช้ในชีวิตประจำวัน ได้อย่างแท้จริง... พระธรรมโกศาจารย์เป็นผู้ทรงภูมิปัญญา ...ได้นำเพ็ญคุณงาม ความดี เกื้อกูลแก่พระพุทธศาสนาเป็นอย่างมาก ตลอดระยะเวลายาวนาน ...เป็นที่ยอมรับนับถือจากบุคคลในวงการศึกษากว้างไกลไป ทั้งในและต่างประเทศ...¹

มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ยกย่อง พุทธศาสนิกชน ว่า

...พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ) เป็นประเถระผู้เพียบพร้อมด้วยศีลวัตร เป็นพระสงฆ์ผู้ทรงคุณความดี เป็นอเนกประการ ...ได้อุทิศตนเพื่อเผยแผ่ธรรมะ ในพระพุทธศาสนาอย่างเข้มแข็ง พยายามสั่งสอนประชาชนให้สนใจธรรมะอย่าง ถูกต้องและบริสุทธิ์ ...ได้ใช้วิธีการต่าง ๆ ในการสอนธรรมแก่ประชาชน ... ได้สร้างวรรณกรรมทางพุทธศาสนาไว้เป็นจำนวนมาก ...ผลงานของท่านเป็นผล งานที่ทรงคุณค่า เป็นที่รู้จักยกย่องกันอย่างแพร่หลาย ...ผลแห่งความเพียร พยายามอันกอปรด้วย ความรอบรู้ในการสอนธรรมะของท่าน ทำให้ประชาชน จำนวนมากรู้จักนำธรรมะไปใช้ในการดำรงชีวิต มีคุณธรรมประจำใจ สามารถทำ งานให้เป็นประโยชน์ทั้งแก่ส่วนตนและส่วนรวม คือประเทศชาติได้อย่างดียิ่ง ... พระธรรมโกศาจารย์ได้ประกอบกิจ อันเป็นคุณูปการ อันอุดมแก่ประชาชน และ ประเทศชาติ²

¹ พุทธทาสภิกขุ. ปณิธานเบื้องปลายชีวิต. 2531. หน้า 11-12.

² มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ. พิธีพระราชทานปริญญาบัตร มหาวิทยาลัย ศรีนครินทรวิโรฒ สงขลา 26 กันยายน 2532. 2532. หน้า 9.

วิทยาลัยครูสุราษฎร์ธานี กล่าวยกย่อง พุทธทาสภิกขุ ว่า

...ท่านพุทธทาสภิกขุ เป็นปราชญ์ผู้มีความสำคัญยิ่งท่านหนึ่งของประเทศไทย และของโลก ชีวิตผลงานและอุดมการณ์ ตลอดกว่าครึ่งศตวรรษที่ผ่านมา เป็นประจักษ์พยานถึงพลังสร้างสรรค์อันยิ่งใหญ่อย่างต่อเนื่องมาตลอด ท่านได้สร้างคุณประโยชน์อันประมาณค่ามิได้ ไม่เฉพาะแก่วงการพุทธศาสนาของไทยเท่านั้น หากยังมุ่งมั่นสร้างความร่วมมือและเข้าใจอันดีต่อกัน ระหว่างศาสนาต่าง ๆ อีกด้วย... คุณค่าของผลงานที่ท่านได้ทำไว้ ทั้งแก่ ศาสนา สังคมไทย และ โลก เหลือวิสัยที่ผู้ใดจะพรรณนาให้ครบถ้วนได้...¹

จากคำยกย่องที่กล่าวมาทั้งหมดอาจสรุปได้ว่า พุทธทาสภิกขุ เป็นมหาเถระ เป็นผู้สมบุรณ์ด้วย วิชา และจารณะ เป็นพระที่ปชรรณ และเป็นนักปราชญ์ทางพระพุทศาสนา พุทธทาสภิกขุจึงเป็นทรัพยากรบุคคลที่มีค่ายิ่ง ทั้งของสังคมไทยและสังคมพุทธ

สมณศักดิ์และปริญญาที่พุทธทาสได้รับ

ด้วยความรู้ความสามารถผลงานและคุณธรรมดังกล่าวแล้ว พุทธทาสภิกขุจึงได้รับสมณศักดิ์และปริญญา ดังนี้

สมณศักดิ์ที่ได้รับ

- พ.ศ. 2489 ได้รับสมณศักดิ์เป็น พระครูอินทปัญญาจารย์
- พ.ศ. 2493 ได้รับพระราชทานสมณศักดิ์เป็น พระราชชัชยภิกขุ
- พ.ศ. 2514 ได้รับพระราชทานสมณศักดิ์เป็น พระเทพวิสุทธินเมธี
- พ.ศ. 2530 ได้รับพระราชทานสมณศักดิ์เป็น พระธรรมโกศาจารย์

¹วิทยาลัยครูสุราษฎร์ธานี. "โครงการจัดสร้างหอพุทธศาสนธรรมโฆษณ์" ใน ขุนทะเล 34 วัน คล้ายวันสถาปนาวิทยาลัย 29 กันยายน 2534. 2534. หน้า 25.

ปริญญากิตติมศักดิ์ที่ได้รับ

พ.ศ. 2522 ได้รับปริญญามหาบัณฑิตดุริยางค์และคีตศิลป์ จากจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

พ.ศ. 2528 ได้รับปริญญาอักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ สาขาปรัชญาและศาสนา จากมหาวิทยาลัยศิลปากร

พ.ศ. 2528 ได้รับปริญญาดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ สาขาศึกษาศาสตร์ จากมหาวิทยาลัยรามคำแหง

พ.ศ. 2529 ได้รับปริญญาศิลปศาสตรดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ สาขาปรัชญา จากมหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์

พ.ศ. 2530 ได้รับปริญญาอักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ จากจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

พ.ศ. 2532 ได้รับปริญญาการศึกษาดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ สาขาพัฒนศึกษาศาสตร์ จากมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

ปัจฉิมวัยของพุทธทาสภิกขุ

ปัจจุบัน (พ.ศ. 2535) พุทธทาสภิกขุมีอายุถึง 86 ปี พรรษา 66 เป็นพระมหาเถระได้รับพระราชทานสมณศักดิ์ เป็นพระราชกณะชั้นธรรม ที่พระธรรมโกศาจารย์ในทางโลกท่านได้รับปริญญาดุษฎีบัณฑิต จากมหาวิทยาลัย 6 แห่ง ชีวิตของพุทธทาสภิกขุเป็นชีวิตแห่งการทำงานตลอด โดยแผนกการปฏิบัติธรรมเข้าไว้ในการทำงานด้วย แม้จนถึงทุกวันนี้ท่านก็ยังทำงานในฐานะ "พุทธทาส" อยู่ตลอดเวลา

วรรณกรรมชุดธรรมโฆษณ์ของพุทธทาสภิกขุ

ผลงานวรรณกรรมของพุทธทาสภิกขุที่จัดเป็นชุด มีหลายชุด เช่น "ชุดลอยปทุม" "ชุดหม่นลือ" ที่สำคัญ คือ "ชุดธรรมโฆษณ์"

วรรณกรรมชุดธรรมโฆษณ์ เป็นโครงการหนึ่งในหลายโครงการที่พุทธทาสภิกขุ จัดให้มีขึ้น โครงการนี้มีจุดมุ่งหมายเพื่อรวบรวมผลงานการพูดการเขียนทั้งหมดของท่านไว้เป็นหลักฐาน ท่านกล่าวถึงความจำเป็นของวรรณกรรมชุดนี้ไว้ บางตอนว่า

... (วรรณกรรมชุดนี้) มันเกิดจากการปรารถนาว่าธรรมะที่เราพูดไปมาก ต่อมาก แล้วมันจะสูญหายเสียหาย เสียหมด ที่พิมพ์กันเล่มเล็ก ๆ หรือที่อื่นเอาไปพิมพ์ มันก็กระจายไม่เป็นชิ้นเป็นอัน จึงพยายามทำขึ้นให้เป็นชุด ๆ เป็นชุดสมบูรณ์ตอนหลัง ๆ จึงเปลี่ยนวิธีพูด มาพูดเป็นชุด เป็นเรื่องราวต่อกัน เพื่อสะดวกแก่การพิมพ์ เช่น ชุดธรรมปาติโมกข์ที่พูดหน้าโรงหนัง ชุดวันเสาร์ ซึ่งพูด 3 เดือนได้เล่มหนึ่ง ก่อนนั้นขึ้นไปยังมีชุดบรรยายโรงฉัน เรื่องหลัก ๆ หลายเรื่องเหมือนกันที่บรรยายโรงฉัน อานาปานสติ ฉับสมบุรณ์ ก็บรรยายโรงฉัน เรื่องพวกนี้ เมื่อคิดจะพิมพ์เป็นหนังสือ เล่มใหญ่ขึ้นมา ก็คิดว่าใช้ชื่อ ธรรมโฆษณ์ มันง่ายดี ความหมายก็ดี มีชื่ออื่นอีกให้ เลือก 2-3 ชื่อ มันรุงรัง

ทุนที่ใช้พิมพ์ ตอนแรกก็ใช้ทุนของ คุณลัดพลีฯ ที่มอบไว้สำหรับพิมพ์หนังสือขนาดเล็กใหญ่ แต่ก่อนนี้ใช้เงิน 35,000 บาท ก็พิมพ์ได้เรื่องหนึ่ง 1,500 เล่ม เดือนนี้ต้องใช้แสนครึ่งจึงจะพิมพ์ได้เรื่องหนึ่ง บางคณะพี่น้องหลาย ๆ คน รวม ๆ กันก็มี พิมพ์แล้วให้ใส่รูปบรรพบุรุษได้ เป็นการทำบุญ อุทิศส่วนกุศลให้บรรพบุรุษ พิมพ์แล้วส่วนใหญ่ก็ขาย เพื่อจะเอาทุนมาพิมพ์อีก แจกส่วนน้อยเฉพาะบุคคลที่ควรแจก และส่งไปตามสถาบัน ตามมหาวิทยาลัยต่าง ๆ ตอนแรกมีอยู่ 35 รายการที่แจก เดือนนี้คง ลัก 50 รายการได้ กระมัง

การจัดพิมพ์ ตอนแรก ๆ ก็ นายธรรมทาส ทำอยู่ ต่อมามันไม่ไหวร่างกายทรุดโทรม คุณอรุณวดี รับภาระในเรื่องนี้ ในนามมูลนิธิสวนกุศม ถ้าเขาไม่ช่วย มันอาจจะต้องเลิก คุณอรุณวดี แก่ก็สุขภาพแย่มากแล้ว อาจจะถูกยุงกัดเมื่อไร

ก็ใกล้เคียงกัน เดียวกันได้ยินว่ามีปัญหาบ้าง ที่หนังสือขายไม่ได้ แต่อย่างนั้นก็ยังไม่
เป็นอุปสรรคนัก มีคนขอเป็นเจ้าของภาพ พิมพ์อยู่บ้าง ดังที่เข้ามาแล้ว

เท่าที่พิมพ์ออกมาแค่นี้ก็เรียกว่าโล่งไปที เราได้ทำสิ่งที่มันสมควรจะทำ ไม่
เสียค่าข้าวสุกของผู้อื่นแล้ว เชื่อว่ามันคุ้มค่า อย่างน้อยผมก็ลาพูดได้อย่างหนึ่งว่า
เดี๋ยวนี้ไม่มีใครในประเทศไทย บ่นได้ว่าไม่มีหนังสือธรรมะอ่าน ก่อนนี้ได้ยินคนพูด
จนติดปากว่า ไม่มีหนังสือธรรมะจะอ่าน เราก็งงติดปาก ไม่มีหนังสือธรรมะจะอ่าน
ตอนนั้นมันไม่ได้อีกแล้ว...¹

ปัจจุบัน (พ.ศ. 2535) วรรณกรรมชุดธรรมโฆษณ มีจำนวน 59 เล่ม มีลำดับ
พิมพ์ออก ชื่อหนังสือ เลขประจำเล่ม และจำนวนครั้งที่พิมพ์ ดังนี้

ลำดับพิมพ์ออก	ชื่อหนังสือ	เลขประจำเล่ม	จำนวนครั้งที่พิมพ์
(1)	พุทธประวัติจากพระโอษฐ์	1	(พิมพ์ถึงครั้งที่ 11)
(2)	อิทัปปัจจยตา	12	(พิมพ์ถึงครั้งที่ 3)
(3)	สันตสเสตัพพธรรม	13	(พิมพ์ถึงครั้งที่ 2)
(4)	ธรรมบรรยายระดับมหาวิทยาลัย เล่ม 1	36	
(5)	พุทธิกจรियธรรม	18	
(6)	ขุมทรัพย์จากพระโอษฐ์	3	(พิมพ์ถึงครั้งที่ 6)
(7)	โอสาเรตัพพธรรม	13.ก	(พิมพ์ถึงครั้งที่ 2)

¹ พระประชา ปสนุณฺณโม (บรรณาธิการ). เล่าไว้เมื่อวัยสนธยา เล่ม 2.

ลำดับพิมพ์ออก	ชื่อหนังสือ	เลขประจำเล่ม	จำนวนครั้งที่พิมพ์
(8)	พุทธจริยา	11	
(9)	ตุลาการีกธรรม เล่ม 1	16	
(10)	มหิตลธรรม	17.ข	
(11)	บรมธรรม ภาคต้น	19	(พิมพ์ถึงครั้งที่ 2)
(12)	บรมธรรม ภาคปลาย	19.ก	(พิมพ์ถึงครั้งที่ 2)
(13)	อานาปานสติภาวนา	20.ก	(พิมพ์ถึงครั้งที่ 4)
(14)	ธรรมปาฏิโมกข์ เล่ม 1	31	
(15)	สัจจตาปริทรรศน์ เล่ม 1	38	
(16)	ค้ำยธรรมบุตร	37	
(17)	ขราวาสธรรม	17.ก	(พิมพ์ถึงครั้งที่ 3)
(18)	ปรมัตตสภาวะธรรม	14.ก	
(19)	ปฏิปทาปริทรรศน์	14	
(20)	ธรรมบรรยายระดับมหาวิทยาลัย เล่ม 2	36.ก	
(21)	สัจจตาปริทรรศน์ เล่ม 2	38.ก	
(22)	เตกัจฉกธรรม	17.ง	
(23)	โมกขธรรมประยุกต์	17.ค	
(24)	ศำรทกาลิกเทศนา	26	
(25)	ศีลธรรม กับมนุษย์โลก	17.ข	
(26)	อริยศีลธรรม	18.ค	
(27)	การกลับมาแห่งศีลธรรม	18.ก	
(28)	ธรรมสังฆสงเคราะห์	18.ช	
(29)	ปฏิจสงมฺปาตจากพระโษษฐ์	7	(พิมพ์ถึงครั้งที่ 3)
(30)	ธรรมะกับการเมือง	18.จ	

ลำดับพิมพ์ออก	ชื่อหนังสือ	เลขประจำเล่ม	จำนวนครั้งที่พิมพ์
(31)	เขาวงกตกับศีลธรรม	18.ง	
(32)	เมื่อธรรมครองโลก	18.จ	
(33)	ไถวัลยธรรม	12.ก	
(34)	อาสาฬหบูชาเทศนา เล่ม 1	24	
(35)	มาฆบูชาเทศนา เล่ม 1	22	
(36)	พระพุทธคุณบรรยาย	11.ก	
(37)	วิสาขบูชาเทศนา เล่ม 1	23	
(38)	ชุมนุมล้ออายุ เล่ม 1	42.ก	
(39)	ธรรมบรรยายต่อทางสุนัข	39.ค	
(40)	เทคนิคของการมีธรรมะ	37.ก	
(41)	อะไรคืออะไร	37.ค	
(42)	ใครคือใคร	37.ข	
(43)	อริยสังจากพระ โอบอ้อม	2	(พิมพ์ถึงครั้งที่ 2)
(44)	ราชภักฎวาท	39.ง	
(45)	ภข ภกข ของการศึกษาพุทธศาสนา	14.ค	
(46)	ธรรมะเล่มน้อย	40	
(47)	ใจความแห่งคริสต์ธรรมเท่าที่ พุทธบริษัทควรทราบ	44.ก	
(48)	ธรรมปาฏิโมกข์ เล่ม 2	31.ก	
(49)	หัวข้อธรรมในคำกลอน และบทประพันธ์ ของ "สิริวิลาส"	42.ค	
(50)	ฟ้าสาغرระหว่าง 50 ปีที่มีสวนโมกข์ ตอน 1	46.ค	

ลำดับพิมพ์ออก	ชื่อหนังสือ	เลขประจำเล่ม	จำนวนครั้งที่พิมพ์
(51)	ฟ้าสาगरหว่าง 50 ปีที่มีสวนโมกข์ ตอน 2	46.ง	
(52)	ชุมนุมปาฐกถาชุด "พุทธธรรม"	32	
(53)	สมถวิปัสสนาแห่งยุคปรมาณู	14.ข	
(54)	นวกานุสาสน์ เล่ม 1	39	
(55)	สันติภาพของโลก	18.ข	
(56)	ธรรมะกับสัญชาตญาณ	15	
(57)	ธรรมศาสตร์ เล่ม 1	40.ก	
(58)	อติมมยตาประยุกต์	12.ข	
(59)	ธรรมะในฐานะวิทยาศาสตร์	15.ข	

ในจำนวน 59 เล่มนี้ มี 4 เล่มที่ท่าน แปลมาจากพระไตรปิฎก คือ ชุมทรัพย์จากพระโฆษฐ์ พุทธประวัติจากพระโฆษฐ์ ปฏิจจสมุปบาทจากพระโฆษฐ์ อริยสังจากพระโฆษฐ์ นอกจากนั้นเป็นงานเขียนและคำบรรยายของท่าน

งานทั้งหมดนี้ แม้อริยสังจากพระโฆษฐ์จะเป็นงานชิ้นเอก "เป็นหนังสือที่ท่านภาคภูมิใจที่สุดในชีวิต"¹ แต่ทุกเล่มเป็นงานที่ผู้ทำพอใจ ท่านกล่าวว่า

...พอใจถึงที่สุด ก็คือ อริยสังจากพระโฆษฐ์ รู้สึกว่าทำได้สมบูรณ์ที่สุด พอใจว่าทุกเรื่อง ฝากไว้เป็นอนุสาวรีย์ในโลกได้ ...ปรมัตถสภาวะธรรม สุนฺณุตตาปริทรรคณ์ โอสภาเรตัพพธรรม สันทิสเสตัพพธรรม อิทัปปัจจยตา ชุดนั้นนับว่าถึงขนาดเป็นที่

¹ พระประชา ปสนนธฺโม และสันติสุข โสภณสิริ (บรรณาธิการ). ภาพชีวิต

พอใจ เราเรียกรวม ๆ ว่า ชุด ปริมัตตธรรม ลุ่มลึกกว่าธรรมตา แต่ผมพูด
ว่าพอใจทุกเล่มดีกว่า แต่ละเล่มมันมีอะไรพอดีของมัน แง่หนึ่งเสมอ...¹

พระประชา ปสนนธมโม ซึ่งเป็นศิษย์ใกล้ชิดของพุทธทาสภิกขุ และเป็นนักเขียน
นักศึกษาระพุทธศาสนาที่เป็นที่รู้จักกันทั่วไป กล่าวถึงวรรณกรรมชุดธรรมโฆษณ์ว่า "เป็นงาน
เขียน งานพูด ที่สมบูรณ์ที่สุดของท่าน ...หนังสือธรรมะชุดนี้ย่อมเป็นตัวแทนที่ดีที่สุดของท่าน
ในพุทธศตวรรษข้างหน้า อย่างแน่แท้"²

อาจกล่าวโดยสรุปได้ว่า "วรรณกรรมชุดธรรมโฆษณ์ของพุทธทาสภิกขุ" คือประทีป
ธรรม ของสังคมไทย และสังคมพุทธ ทั้งปัจจุบันและอนาคต

¹พระประชา ปสนนธมโม (บรรณาธิการ). เล่าไว้เมื่อวัยสนธยา เล่ม 2.
2529. หน้า 317.

²พระประชา ปสนนธมโม และ สันติสุข โสภณสิริ (บรรณาธิการ). ภาพชีวิต
80 ปี พุทธทาสภิกขุ : มิติใหม่ของพระพุทธศาสนา. 2529. หน้า 202.